

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ ПОВІСТІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО “ГОЛА ДУША”

Philosophical-psychological issues of a person's existence in stagnation epoch are examined in the article on the example of Pavlo Zahrebelnyi's story "Naked Soul". By means of comical the author blames hypocrisy, time – serving and approves his own conception of people.

Повість “Гола душа” є ще одним філософсько-психологічним твором П. Загребельного, який змальовує людину й суспільство, так би мовити, зсередини. Йдеться про події, що відбуваються у 60-80 роки ХХ століття на теренах Радянського Союзу.

Повість особливо цікава тим, що механізм побудови суспільства застійних часів, особливості людських стосунків передані автором через світосприйняття жінки, що інтуїтивно відчувши, як треба прокладати шлях до ситого життя у цій країні, використала всі свої можливості для досягнення мети. Таким чином, події, явища, люди осмислюються нею і як жінкою, і як урядовцем. У творі змальовано психологію пересічної людини радянської доби, яка дісталася найвищих щаблів влади. Твір починається з того, що Клеопатру Січкара, жінку-чиновника, котра відповідає за галузь культури, знімають із посади в зв'язку з приходом перебудови, оскільки нові віяння у радянському суспільстві не залишають можливостей для керівництва такими методами, як це робила Клеопатра.

Народившись у родині вчителя, Клеопатра швидко зрозуміла, що жити, як батько, заробляти на життя чесною працею вона не буде. Її життєві принципи були позбавлені ознак будь-якої ідейності, більше того, вона відчуває відразу до ідеології, очевидно, швидко зрозумівши істинну вартість провідних тогочасних гасел. Маючи глибокий психологічний хист, вмюючи швидко розпізнати людину у її свідомих та підсвідомих бажаннях, Січкара вирішує підніматися сходами кар'єри.

Зазнавши багато разів добровільного та насильного приниження, Клеопатра мріє принижувати інших, у її хворобливій уяві формується образ ідеального суспільства:

“Чоловіків треба тримати, як звірів у клітці. Коли б я стала диктатором, я б розводила чоловіків на фермах, як свиней або

бичків. Рацион, режим, електрошок для приборкування пристрастей. На волю випускати тільки окремі екземпляри. Ті, що сподобаються жінкам. Це було б ідеальне суспільство” [Загребельний 2002: 252]. Вона вважає: “... треба розтрощити цей маразматичний чоловічий світ, понищити все, що навігадували ці вдягнені у штани примітивні істоти, і створити свій жіночий світ, світ для блаженства, насолоди і розкошування...”, бо “... чоловіки – найпримітивніші істоти з усього суцього, їх треба відстрілювати за ліценціями, а далі вирощувати для нашого задоволення на фермах і встановлювати квоту...” [Загребельний 2002: 399].

Письменник подає уявний образ майбутнього, що прийшло б, якби не відбулися політичні та соціальні зміни. Описи нагадують апокаліптичні картини з американських фантастичних фільмів. Дивує цинізм, з яким Клеопатра ставить до особистості людини. Вона говорить: “Я сортувала чоловіків, як м’ясо на Бессарабці” [Загребельний 2002: 293].

Поставивши за мету піднятися кар’єрними сходинками, Клеопатра швидко усвідомлює основні закони “радянського суспільства”, його філософію, рушійні механізми:

– “... є залізний принцип добору і розстановки кадрів, який негласно гласить: щоб просунутися вище, треба комусь сподобатись...” [Загребельний 2002: 275];

– “... платиш данину, щоб вискочити вгору, а тоді виявляється, що треба платити знов і знов, уже за те, щоб утриматися...” [Загребельний 2002: 274];

– “Єдине, чого я тут навчилася, – це усміхатися... Ласкаве керівництво завжди подобається... Усмішка безкоштовна, як пташиний спів...” [Загребельний 2002: 292];

– “Головний принцип керівництва – це заборони. Послідовні, принципові і категоричні заборони, щоб не допустити ніяких ідейних збочень...” [Загребельний 2002: 295];

– “... більше анкет, характеристик, довідок – більше затурканості у громадян, отже – більше твоєї влади” [Загребельний 2002: 305].

Навіть у свідомості такої здеморалізованої істоти, як Клеопатра Січкара, формулюється оцінка укладу суспільства, його діяльності – “чиновницький кретинізм”.

Принципами Клеопатри, що визначають її життєву концепцію, є узагальнення, котрі з'явилися в результаті численних спостережень: “Хто керує, той не читає, а хто читає, той не керує” [Загребельний 2002: 398], “Не можу ж я керувати культурою і наукою з мозолями на руках” [Загребельний 2002: 296]. Цинізм цих висловлювань посилюється від усвідомлення того, що так мислить людина, яка відповідає в чиновницькій машині за культуру. Вона цілком упевнена в тому, що особистість, митець залежить і завжди буде залежати від влади. Вже не маючи бажання маскувати свою життєву концепцію, звертаючись до письменника, Клеопатра говорить:

“Думаєте, ви геній? Це ми вас зробили генієм! Нас не буде й вас, так і знайте!” [Загребельний 2002: 398]. Таким чином “діячка” висловлює не лише своє особисте ставлення до мистецтва, митців, але й формулює сутність політики держави в галузі культури: її зверхність та байдужість до сфери духовного.

Змушена за родом своєї діяльності бути присутньою на прем'єрах п'єс, висловлювати свою думку про нові твори, намагаючись постійно зберігати розумний вираз обличчя, Клеопатра і за своїми інтелектуальними здібностями, і за моральною сутністю не придатна до тієї роботи, на яку її призначила партія. Вона чітко усвідомлює власний культурний рівень: “Мене від усього цього маразму рятувало тільки те, що я після школи не прочитала жодної книжки, інакше можна було б давно вже з'їхати з глузду” [Загребельний 2002: 372].

Лексичний запас Клеопатри – обмежений, як у Елочки-людожерки з “12 стільців” Ільфа та Петрова. Найчастіше вона послуговується лексемами “сарказм” та “маразм”, які навіть у її вустах характеризують стан суспільства як абсурдний.

Про те, як вирішуються проблеми у галузі культури, як держава дбає про духовне життя народу, розповідається на прикладі розкриття механізму вирішення питань під час інтерв'ю. Журналістка пропонує прокоментувати уявну ситуацію, коли необхідно спорудити нове приміщення театру. Для того, щоб поставили питання у вищих сферах влади, необхідно, щоб громадськість, місцеве керівництво, діячі культури підготували офіційні звернення. Потім дається доручення зі-

брати думки, скликається нарада, на нараді ставиться питання про вивчення проблеми, узгоджується з інстанціями, питається дозвіл у Москви, аналізується співвіднесеність із союзним та п'ятирічним планом... і т. д. Таким чином, через затягування часу, збирання величезної, абсурдної кількості нікому не потрібних документів та довідок, нерішучість, безкінечні узгодження, усування від відповідальності, питання так ніколи і не вирішується [Загребельний 2002: 390]. Але тут йдеться не лише про справи поточного, робочого характеру. Втративши будь-які людські риси, перетворившись на вид “людини-чиновника”, “діячі” та “діячки” таким чином вирішують і невідкладні питання, такі як, наприклад, про поховання видатних діячів культури. Ними, за своєю функціональною спрямованістю, має також займатися управління культури. З глибоким сарказмом журналістка говорить про те, що, якщо діяти такими темпами, то покійник ніколи не буде похований. На це Клеопатра байдуже відповідає: “Всі видатні – уже старі, а старі мруть як мухи”, а “...покійникам нема куди поспішати” [Загребельний 2002: 390]. Не зрозумівши, що розмова записується на плівку, “діячка” абсолютно відверто висловлює свою життєву концепцію, забуваючи про ідейні настанови партії, про необхідність прикриватися високими ідеалами “Життя – це поїзд, – говорить вона, – захоплений якою-небудь бандою, а квитки банда розподіляє тільки серед своїх” [Загребельний 2002: 393].

Цікаво, що автор доводить ситуацію абсурду в творі до абсолюту: щоб, ще міцніше утвердитися при владі, аморальна Клеопатра Січкар змушена захистити написану іншою людиною дисертацію з теми “Проблеми моралі у світоглядній системі марксизму-ленінізму”.

Через ряд епізодів розкривається абсурдна сутність відносин людини та суспільства, засуджується лицемірство, продажність, відсутність будь-яких ідеалів: розумний, проте мерзенний тип Тодя, до перебудови працюючи старшим науковим співробітником всесоюзного інституту з проблем атеїзму, що жив за принципом: “Хочеш – роби, хочеш – молись, хочеш співай”, – тепер працює у Православній академії. Все суспільство пройняте цинізмом та пристосуванством. Людина одягає

маску особистості з певними принципами, ховаючи під нею своє справжнє єство. Автор дуже тонко відчуває цю морально-етичну проблему і майстерно передає її значимість у слові.

Клеопатра швидко усвідомлює “ключові” принципи, за якими слід орієнтуватися у політичній та моральній сферах:

“У злиднів політика завжди галаслива” [Загребельний 2002: 248];

“Влада не подобається тільки тим, у кого її немає” [Загребельний 2002: 320];

“ Вище керівництво – це декорація, низи – це тяглова сила, а все тримається на середній ланці” [Загребельний 2002: 331].

Письменник досить іронічно ставиться до істинної цінності суспільних подій, розрекламованих політичними діячами та засобами масової інформації. Використовуючи стилістичний засіб анаграмування, він ставить в один лексичний рід такі слова, як “...перестройка, перестрибка, перестрілка, перебришка...”, що дає право говорити про авторське ставлення до названого явища. демонструє емоційну оцінку політичних, соціальних, психологічних процесів доби перебудови [Загребельний 2002: 251].

Змальовуючи психологічні типи чиновників різних рівнів, письменник вдається до застосування засобів комічного. Наприклад, для того, щоб показати неспроможність Тонконога виконувати ті завдання, які на нього поклала партія (керувати культурою), автор змальовує такі картини: “...у глухому селі йому скаржилися, що немає грошей на книжки для бібліотеки, а він допитувався: “А як у вас із самодіяльністю?”. У райцентрі показували на Будинок культури, що розвалюється без ремонту, бо немає на це коштів, а він казав: “Друзі мої, займіться самодіяльністю...”. У танцювальних ансамблях Тонконіг особисто стежив, щоб у дівчат спіднички й запаски не були надто короткі й закривали литки, а козаків-танцюристів одягав у шаровари кольорів державного прапора – червоний і синій, – і на репетиціях сидів і вголос рахував: “Одні червоні, одні сині, одні червоні...” І не дай боже, коли буде хоча на одні червоні або сині штани більше! Тільки пропорція!” [Загребельний 2002: 308].

Автор застосовує прийом образного протиставлення. Маляючи в своїй уяві картини ідеального кохання, Клеопатра стикається з сучасним станом речей, котрий її розчаровує: “От приїхав би лицар на білому коні, і кинулася б я йому на шию, і врятував би він мене, повіз за широкі моря, за високі гори, у далекі далекі краї! Та лицарів припнули до телефонів, коні поздыхали в колгоспах, моря повисихали, як Арал, від далеких країв одгородили прикордонники...” [Загребельний 2002: 310].

Засобами іронії користується письменник, що показати продажність і пристосуванство деяких “служителів культури”: “Промову для письменників він написав справді блискучу. Від Гомера до нашої ери. Були підняті до небес саме всі ті, кого й треба було підносити, вписав мені Тодя у блокнотик і вірші поета, який найближче протовпився до державного корита і тепер крутив хвостом, хитрував, служив нашим і вашим, щоб не підпустити туди більше нікого...” [Загребельний 2002: 317].

Комічною, на думку автора, є ситуація, коли людину призначають керувати тією сферою, у якій вона нічого не смислить. Клеопатра так розуміє свої функціональні обов’язки: “Для мене створили спеціальну структуру. Всім керувати – і ні за що не відповідати, усіх повчати, а самій – ні бум-бум, усіх наставляючи як робити, самій не вміти нічого. Як колгоспна корова на пастівнику: чим більше потопче квіток і позгризає трави, тим гладкішою стане” [Загребельний 2002: 348].

Таким чином, у повісті П. Загребельного “Гола душа” осмислюються проблеми, пов’язані із втратою особистістю життєвих ідеалів, деморалізацією людини, змушеної прилаштуватися до суспільства, побудованого за законами абсурду. Звернення до актуальних питань існування людини у застійні часи надають творові виразної філософсько-психологічної спрямованості.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Загребельний 2002 – Загребельний П. А. Брухт: Роман; Гола душа: Повість. – Харків: Фоліо, 2002. – 399 с.